

Paweł Furmanek

Recepcja prawa rzymskiego - średniowiecze i czasy nowożytne

Studenckie Zeszyty Naukowe 4/6, 46-54

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECEPCJA PRAWA RZYMSKIEGO – ŚREDNIOWIECZE I CZASY NOWOŻYTNE.

W historii kultury, a szczególnie w historii prawa, prawo rzymskie jest uważane za zjawisko wyjątkowo doniosłe i specyficzne. Wraz z filozofią grecką i chrześcijaństwem zaliczane jest do dziedzin, które spośród całego dorobku kulturalnego odziedziczonego po antyku, wywarły szczególnie i nieprzemijający wpływ na kształtowanie się kulturalnego i duchowego oblicza Europy. W historii prawa, prawo rzymskie jest niewątpliwie zjawiskiem nie mającym równego sobie. Jako system prawny obowiązywało w starożytności w najpotężniejszym organizmie państwowym tego okresu. Mimo upadku swej podstawy politycznej, Cesarstwa Rzymskiego, wielokrotnie odżywało. Jako prawo recypowane obowiązywało bezpośrednio zarówno w Europie jak i poza nią, dostosowane do odmiennych stosunków społeczno-gospodarczych, kulturalnych i politycznych. Zakres bezpośredniego obowiązywania prawa rzymskiego kurczył się wraz z pojawianiem się kolejnych kodyfikacji cywilnych w wieku XIX, w głównej mierze nadal opartych jednak na prawie rzymskim. W tym między innymi wyrażał się trwający do chwili obecnej pośredni wpływ prawa rzymskiego, wynikający z tego, że jego poszczególne konstrukcje i pojęcia nie utraciły dzisiaj jeszcze swej wartości legislacyjnej i naukowej. Bez wątpienia prawo rzymskie można uznać za historyczną podstawę europejskiej kultury prawnej.

W dziejach prawa zjawiskiem szczególnie interesującym jest tzw. recepcja prawa rzymskiego, czyli jego przyjęcie jako prawa obowiązującego w wielu średniowiecznych i nowożytnych państwach europejskich. Określenie tego zjawiska pojęciem „recepcja” budzi jednak w nauce pewne wątpliwości. Powszechnie określa się nim przyjęcie prawa rzymskiego jako obowiązującego w krajach niemieckich w XIV i XV wieku, jednakże nawet w odniesieniu do Niemiec proponuje się zastąpienie pojęcia „recepcja” terminem „ekspansja” prawa rzymskiego. Natomiast za recepcję w ścisłym tego słowa znaczeniu uznaje się np. recepcję prawa cywilnego szwajcarskiego przez Turcję w 1926 r. Tutaj postaram się jednak omówić zjawisko recepcji prawa rzymskiego w szerszym znaczeniu, a mianowicie jego wpływy i ekspansję w Europie średniowiecznej oraz jego ponowne przyjęcie jako prawa obowiązującego w wielu krajach europejskich. W ten sposób postaram się całościowo ukazać znaczenie prawa rzymskiego w dziejach prawa w Europie średniowiecznej i nowożytnej.

Zanim jednak przejdę do omawiania losów prawa rzymskiego w poszczególnych krajach postaram się scharakteryzować samo zjawisko recepcji, a szczególnie recepcji w prawie. Współczesna nauka pojęciem „recepcja” określa przejmowanie, przyswajanie sobie przez określoną społeczność obcych wzorów w zakresie kultury. Pomimo tego, że termin „recepcja” jest powszechnie stosowany posiada również swoich przeciwników, którzy podkreślają różnorodność określonych nim zjawisk.

Często bowiem terminem tym określa się oprócz recepcji w ścisłym tego słowa znaczeniu także inne zjawiska takie jak asymilacja, infiltracja, upowszechnianie lub wpływ. O ile powyższe pojęcia są w pewnym stopniu zbliżone i mogą być stosowane zamiennie o tyle należy rozróżnić recepcję od zapożyczenia. Zapozyczenie bowiem, obejmując elementy szczegółowe, np. w prawie normy, terminy, nie wywołują istotnego wpływu na kulturę zapożyczającą w przeciwieństwie do recepcji, obejmującej większe całości jak np. systemy lub podstawowe instytucje prawne.

Przedmiotem recepcji były i są wszystkie elementy składające się na pojęcie kultury społecznej. Od dawna zwrócono szczególną uwagę na rolę recepcji w dziedzinie techniki wojennej, często miała ona miejsce w postaci naśladowania przeciwnika. Powszechnym zjawiskiem jest recypowanie elementów kultury duchowej takich jak zwory obyczajowe, wierzenia religijne, muzyka, taniec czy wątki literackie.

Do elementów najczęściej recypowanych należy również prawo. Podkreślić należy też fakt, że sam termin recepcja zrodził się właśnie w ramach nauk prawnych. Recepcja prawa, w odróżnieniu od transmisji dokonywanej w innych dziedzinach kultury charakteryzuje się przede wszystkim większą instytucjonalizacją. O ile recepcja innych elementów kultury duchowej i materialnej odbywa się głównie w sposób spontaniczny, o tyle recepcja prawa wynika zazwyczaj ze świadomego i celowego działania grup sprawujących władzę. Dawniej najczęściej był to wynik stosowania przejmowanego prawa w praktyce sądów, w czasach nowożytnych odbywało się to głównie na drodze ustawodawczej. Nie oznacza to jednak, by recepcja prawa sprowadzała się do powtarzalnych lub jednorazowych działań organów państwa, zjawisko to jest o wiele bardziej złożone. Poprzedza go zazwyczaj pewne oddziaływanie prawa mającego ulec w przyszłości recepcji, również jego badanie i upowszechnianie. Recepcji towarzyszy zazwyczaj również infiltracja idei i koncepcji prawnych.

Nie zagłębiając się dalej w kwestię znaczenia terminu „recepcja” przejdźmy do samych losów prawa rzymskiego. Przede wszystkim zanim prawo rzymskie rozpoczęło swój tryumfalny pochód przez różne kraje Europy średniowiecznej, nowożytnej i współczesnej miało za sobą ponad trzysta lat nieprzerwanego rozwoju, licząc od tradycyjnej daty założenia Rzymu (753 r. p.n.e) do śmierci cesarza Justyniana (656 r.). W tym okresie również miała miejsce recepcja prawa rzymskiego w prowincjach Cesarstwa, zaznaczyć jednak trzeba, że nie występowała ona samodzielnie lecz towarzyszyła szerszemu zjawisku romanizacji kultury i języka. Recepcja prawa rzymskiego w starożytności jest zjawiskiem bardzo złożonym, przebiegała z różnym nasileniem i miała różny przebieg w zależności od prowincji i epoki. Generalnie jednak następowała ona dobrowolnie i niejako spontanicznie, w drodze praktyki prawnej sądów i społeczeństwa. Fakt, że Cesarstwo Rzymskie wcale nie dążyło do upowszechniania swojego prawa, spowodował, że wiele krajów podbitych przez Rzym miało nadal własne systemy prawne, pozostające jednak pod nasilającym się wpływem prawa rzymskiego. Nie ulega też wątpliwości, że istniał wzajemny wpływ praw lokalnych na prawo rzymskie. W recepcji prawa rzymskiego w starożytności

za moment zwrotny uważany jest słynny edykt cesarza Karakalli czyli *Constitutio Antoniniana* z 212 r. n.e., nadająca obywatelstwo rzymskie prawie wszystkim mieszkańcom państwa, a przez to rozciągająca prawo rzymskie na wszystkie prowincje Cesarstwa.

Zupełnie odmienny charakter miała ekspansja prawa rzymskiego w średniowieczu i czasach nowożytnych. Wpływowi prawa rzymskiego w różnym stopniu poddały się prawie wszystkie kraje Europy. Ogólnie wyróżnić można w Europie 4 strefy tych wpływów:

1. kraje w których istniała nieprzerwana tradycja stosowania prawa rzymskiego od starożytności, (należą tutaj Włochy, południowa Francja, Hiszpania, Portugalia),
2. drugą strefę stanowią Niemcy wraz z Austrią i Holandią, w krajach tych wpływ prawa rzymskiego zaznaczył się szczególnie silnie,
3. trzecią grupę stanowią kraje w których wpływ prawa rzymskiego był ograniczony, (należą do nich północna Francja, Niemcy w zasięgu Zwierciadła Saskiego, Polska, Węgry),
4. wreszcie kraje które z różnych względów nie odczuły głębiej wpływów prawa rzymskiego, (Rosja, Szwajcaria, kraje bałkańskie oraz kraje skandynawskie).

Wpływowi prawa rzymskiego zasadniczo oparły się Anglia i Irlandia.

Zjawisko recepcji prawa rzymskiego, polegające na przyjęciu tego prawa jako obowiązującego w szeregu państw Europy kontynentalnej nie było aktem jednorazowym. Wynikało z trwającego wcześniej wpływu prawa rzymskiego, związanego z takimi zjawiskami jak zasada osobowości prawa, nauka prawa, oddziaływanie prawa kanonicznego. Dlatego dla właściwego i całościowego przedstawienia zjawiska, jakim była recepcja prawa rzymskiego, konieczne jest prześledzenie losów tego prawa przynajmniej od momentu upadku Cesarstwa zachodnio-rzymskiego.

W konsekwencji podziału Cesarstwa Rzymskiego na wschodnie i zachodnie, od początku średniowiecza losy prawa rzymskiego biegły dwiema odrębnymi drogami. We wschodniej części Cesarstwa Rzymskiego okres bezpośredniego obowiązywania prawa rzymskiego wydłużył się do piętnastego stulecia, jednak najważniejsze znaczenie dla dalszych losów tego prawa ma okres panowania cesarza Justyniana. Wstępując na tron Justynian postawił sobie trzy główne cele: zjednoczenie państwa, umocnienie Kościoła oraz uporządkowanie i ujednolicenie prawa. Ostatni z nich udało się Justynianowi zrealizować najpełniej. Stworzona na jego polecenie kodyfikacja okazała się jego najtrwalszym dziełem w ogromnym znaczeniu zarówno dla Cesarstwa rzymsko-bizantyjskiego, jak i zachodniej części Europy. To właśnie prawo rzymskie zawarte w kodyfikacji justyniańskiej, po dostosowaniu przez średniowieczną naukę prawa, było przedmiotem recepcji w wielu krajach średniowiecznej i nowożytnej Europy. Dzięki kodyfikacji zachowany też został dla nauki materiał klasyczny – pisma prawników klasycznych i ustawy cesarskie, które prawdopodobnie skazane byłyby na zagubienie. W średniowieczu całość kodyfikacji justyniańskiej zaczęto określać mianem *Corpus iuris civilis* w odróżnieniu od zbioru prawa kanonicznego – *Corpus iuris canonici*. W druku nazwa ta pojawiła się po

raz pierwszy w 1588 roku, kiedy Dionizy Gothofredus wydał zbiory justyniańskie pod tym właśnie tytułem.

W Cesarstwie wschodnim kodyfikacja justyniańska obowiązywała formalnie do jego upadku w 1453. Konieczne było jednak jej dostosowywanie do zmieniających się stosunków społeczno-gospodarczych panujących w Bizancjum. Temu służyły liczne przeróbki kodyfikacji, które zaczęły powstawać jeszcze za życia Justyniana. Do ważniejszych prac w tym zakresie należą: Parafraza Teofila, tzw. Ekloga z poł. VIII w., przystępny podręcznik obowiązującego prawa – tzw. Procheiron oraz najważniejsza kodyfikacja prawa bizantyjskiego, a mianowicie pochodzące z ok. 900 r. Bazyliki. Dalszy rozwój prawa bizantyjskiego szedł w kierunku jego dalszego upraszczania i redukcji obfitego materiału ustawodawczego. Wyrazem tych tendencji jest pochodzący z 1345 r. tzw. Heksabiblos czyli sześcioksiąg sędziego z Tessalonik – Konstantego Harmenopulosa. Była to prosta kompilacja, która mimo uzyskania miana „wyciągu z wyciągów” rozpowszechniła się szeroko na Bałkanach. Praca ta zyskała moc obowiązującą i np. w Grecji obowiązywała od 1835 do 1946 roku, w Besarabii do rewolucji październikowej.

Przedstawione procesy doprowadziły do powstania tzw. prawa rzymsko-bizantyjskiego. Rzymskie prawo prywatne dostosowane do stosunków panujących w Bizancjum zatraciło swą uniwersalność, stało się wewnętrznym prawem państwa bizantyjskiego przez które jednak szły pośrednie wpływy prawa rzymskiego na kraje Europy południowej i wschodniej, szczególnie Rosję, Bułgarię, Serbię i Mołdawię.

Niewątpliwie znacznie większe znaczenie mają losy prawa rzymskiego w zachodniej Europie. Po upadku Cesarstwa Zachodniego prawo rzymskie obowiązywało nadal w germańskich państwach szczepowych, powstałych na jego gruzach, co było wynikiem obowiązującej rzymskiej zasady personalności prawa. Formalnie podbita ludność rzymska rządziła się nadal swoim prawem, było to rzymskie prawo wulgarne w formie jaką nadali mu germańscy królowie w wydawanych przez siebie zbiorach tzw. *Leges Romane Barbarorum*. Jedynie w Italii w roku 554 udało się Justynianowi na krótko wprowadzić swoje ustawodawstwo. Poza tym obowiązywały zbiory władców germańskich do których należą wydane na przełomie V i VI w. *Lex Romana Burgundionum*, *Edictum Theodorici* oraz pochodzący z 506 r. *Lex Romana Visigothorum* czyli tzw. *Brewiarz Alaryka*, który do XII w. stanowił w Europie zachodniej podstawowe źródło prawa rzymskiego.

Zasadniczo wszystkie te kompilacje były pomieszaniem zasad prawa rzymskiego i germańskiego. Niewątpliwie jednak możemy już dostrzegać pierwsze początki wpływu prawa rzymskiego na dalsze dzieje prawa w Europie zachodniej. Z tym zagadnieniem wiąże się problem oceny znaczenia elementów rzymskich i germańskich dla dalszej ewolucji państwa i prawa. W ubiegłym stuleciu był on przedmiotem ożywionych sporów naukowych między tzw. germanistami a romanistami. Obecnie utrzymuje się pogląd, że w początkowej fazie rozwoju prawa średniowiecznego znaczenie elementów rzymskich było niewielkie natomiast zasadniczo uległo zwiększeniu w okresie późnego średniowiecza.

Znajomość i zastosowanie prawa rzymskiego w praktyce we wczesnym średniowieczu wspierał również Kościół, który zgodnie z zasadą *Ecclesia vivit lege Romana* w niezbędnym dla siebie zakresie stosował zasady prawa rzymskiego. Prawo to stanowiło również nieprzerwanie przedmiot badań naukowych i nauczania w niektórych włoskich szkołach klasztornych, w szczególności w Lombardii. Kościołowi przede wszystkim zawdzięcza się przechowanie tradycji prawa rzymskiego przez okres wczesnego średniowiecza.

Zasadniczo jednak w pierwszych wiekach po upadku Cesarstwa Zachodniego prawo rzymskie było znane Europie zachodniej wyłącznie w swej zwulgaryzowanej postaci. Zanikało wiele z jego myśli i zasad, upadał poziom legislacyjny i nauka prawa, a jego oddziaływanie na rozwój prawa było nikłe. Odpowiadało to jednak panującym stosunkom społeczno-gospodarczym. Sytuacja ta jednak już od końca XI w. zaczyna ulegać zmianie. Związane to było z podnoszeniem się poziomu gospodarki europejskiej, rozwojem handlu i rzemiosła oraz powrotem do stosunków gospodarczych ze Wschodem a także ogólnym rozwojem kulturalnym i cywilizacyjnym. Te zmiany powodują, że pojawia się potrzeba znalezienia norm prawnych lepiej odpowiadających potrzebom rozwijającego się obrotu niż germańskie prawa zwyczajowe.

Powyższe zjawiska wystąpiły szczególnie silnie pod koniec XI wieku w miastach włoskich, które stały się ośrodkiem życia gospodarczego i kulturalnego. Te czynniki były źródłem inspirującym rozwój nauki prawa, która zaczęła sięgać do zapomnianego dorobku rzymskiego. Zanim jednak rzymskie prawo prywatne mogło być zastosowane w praktyce musiało zostać wydobyte z zapomnienia. Zadanie to spełniły szkoły prawa, początkowo w niewielkim stopniu szkoły w Pawii, Rawennie i Orleanie, zasadniczo jednak uczonymi, dzięki którym nastąpiło odrodzenie zainteresowania prawem rzymskim byli prawnicy szkoły w Bolonii – tzw. glosatorowie, którzy zaczęli badać prawo rzymskie na podstawie odkrytych wówczas *Digestów* justyniańskich. Założycielem tej szkoły był Imerius, a najwięksi jego następcy to oprócz czterech uczniów Imeriusa, czyli Bulgarusa, Jacobusa, Martinusa i Hugona, tzw. *quattuor doctores*, przede wszystkim Azon i Accursius. Na czym jednakże polegała wielkość pracy glosatorów, jeśli na boku pozostawimy aspekt formalny, że byli autorami glos marginalnych i interlinearnych. Wielkie znaczenie szkoły glosatorów polega na niezwykle szczegółowym zbadaniu *Corpus iuris civilis* Justyniana a przede wszystkim *Digestów*. Ukoronowaniem pracy szkoły jest dzieło Accursiusa, tzw. *Glossa ordinaria*, zakończona w roku 1263, zawiera ona glosy poprzedników oraz jego własne. Szkoła glosatorów zdobyła międzynarodową renomę i przyciągała liczne rzesze studentów z całej Europy. W ten sposób wpływy prawa rzymskiego rozszerzały się na inne kraje europejskie. *Glossa ordinaria* zyskała rozgłos w sądownictwie, czego wyrazem było powiedzenie: „czego nie zna Glosa nie jest uznane przez sąd” *quidquid non agnoscit Glossa, non agnoscit curia*.

Praca glosatorów nie miała charakteru bezpośrednio praktycznego. Twórcze przystosowanie prawa rzymskiego do potrzeb współczesności było dziełem drugiej

włoskiej szkoły, tzw. szkoły komentatorów zwanych też postglosatorami lub konsyliatorami. Działalność tej szkoły rozpoczęła się w drugiej połowie XIII w. a do rozkwitu doszła w wieku XIV. Najwybitniejsi jej przedstawiciele to Bartolus de Saxoferrato oraz Baldus de Ubaldis. Komentatorzy wykorzystując instytucje rzymskie starali się dostosować je do współczesnych realiów albo w oparciu o nie tworzyć własne prawo. Była to zatem działalność twórcza w przeciwieństwie do odtwórczej działalności szkoły glosatorów. Nauka komentatorów rozeszła się szeroko po całej Europie a ich pisma cieszyły się ogromną powagą o czym świadczy ówczesne powiedzenie: *nemo iurista nisi Bartolista*.

Odnowione przez glosatorów i komentatorów prawo rzymskie, wzbogacone elementami praw średniowiecznych i prawa kanonicznego stworzyło system prawa zwany prawem powszechnym – *ius commune*. W tej formie właśnie, głównie za pośrednictwem doktryny komentatorów, odbywała się recepcja prawa rzymskiego w Europie.

Jak już wspomniałem ekspansja prawa rzymskiego występowała z różnym nasileniem w poszczególnych krajach europejskich. Różny był też jej przebieg i charakter. Zarysowują się jednak pewne ogólne zjawiska wspólne dla całej Europy. Przede wszystkim kilka wspólnych przyczyn recepcji prawa rzymskiego. Jedną z nich była potrzeba ujednoczenia prawa. W wielu państwach powszechnym zjawiskiem był partykularyzm prawny, istnienie dużej ilości lokalnych prawa zwyczajowych, co np. wpływało niekorzystnie na obrót gospodarczy. Stąd pojawiają się tendencje do stworzenia jednolitego systemu prawa powszechnego dla całego państwa: *ius commune* we Włoszech, *droit commun* we Francji, *Gemaines Recht* w Niemczech. Kolejną przyczyną był fakt, że powstałe w okresie gospodarki naturalnej prawa zwyczajowe nie odpowiadały potrzebom rozwijającej się gospodarki towarowo-pieniężnej. W tym zakresie o wiele bardziej odpowiednie było prawo rzymskie, a zwłaszcza przetransponowane przez średniowieczną naukę prawa. Poza tym zasady prawa rzymskiego odpowiadały interesom klasowym feudałów i mieszczaństwa. Mieszczaństwu prawo rzymskie odpowiadało jako system regulujący różnorodne stosunki obligacyjne oraz gwarantujący prawo własności. Natomiast właściciele ziemscy widzieli w normach tego prawa instrument prawnego usankcjonowania stosunków feudalnych np. poddaństwa chłopów.

Recepcja prawa rzymskiego w żadnym z krajów nie przybrała postaci jednorazowego aktu, miała swoje wcześniejsze korzenie w postaci wpływów prawa rzymskiego na systemy prawne państw europejskich. Wpływ ten, jak już wspomniałem, związany był we wczesnym średniowieczu z zasadą osobowości prawa i posługiwania się prawem rzymskim przez Kościół. Później wielkie znaczenie miała nauka prawa rzymskiego zwłaszcza, że jedynie prawo rzymskie oraz prawo kanoniczne używały walor praw uczonych, jedynie godnych do wykładania na uniwersytetach. Wykształceni na prawie rzymskim prawnicy obecni na dworach europejskich jak gdyby „przemycali” jego pojęcia i instytucje do praw lokalnych. Podobne znaczenie miała też działalność notariuszy.

Ekspansja prawa rzymskiego w Europie przejawiała się najwyraźniej w recepcji tego prawa w krajach niemieckich. Przyczyny tego zjawiska związane były, tak jak w całej Europie z rozwojem gospodarki towarowo-pieniężnej. Ponadto partykularyzm terytorialny prawa, istniejący w rozbitych na wiele drobnych księstewek Niemczech, utrudniał obrót gospodarczy i cywilistyczny, dlatego poszukiwano wspólnego prawa do rozstrzygnięcia sporów między poszczególnymi państwami Rzeszy. Do elementów, które wpłynęły na przyjęcie prawa rzymskiego za obowiązujące w Niemczech były również względy doktrynalne, a mianowicie idea kontynuacji imperium rzymskiego. Pojawił się pogląd, że recepcja prawa rzymskiego nie była przejęciem prawa obcego. Temu posłużyła też tzw. legenda Lothara, która głosiła, że już w 1135 r. cesarz Lothar III uznał prawo rzymskie za podstawę wyrokowania w sądownictwie Rzeszy.

Prawo rzymskie wchodziło do Niemiec początkowo dwiema drogami. Po pierwsze poprzez prawo kanoniczne do roku 1555, czyli do pokoju w Augsburgu. Drugą drogą było prawo miejskie, które stopniowo odchodziło od dawnych zwyczajowych praw niemieckich, od Zwierciadła Saskiego i coraz częściej sięgało do instytucji rzymskich.

Za decydujący moment w recepcji prawa rzymskiego w Niemczech uważa się powołanie w 1495 r. Sądu Kameralnego Rzeszy, *Reichskammergericht*. Był to sąd najwyższy powołany do rozstrzygnięcia sporów między poszczególnymi władcami terytorialnymi Rzeszy. Ustawa powołująca ten sąd mówiła, że ma on sędzić na podstawie powszechnego prawa Rzeszy, czyli na podstawie prawa rzymskiego, albo według norm prawa lokalnego, tam gdzie jego istnienie zostanie udowodnione. Prawo rzymskie uzyskało więc jedynie charakter posiłkowy, czyli subsydiarny. Z drugiej strony prawo rzymskie jako prawo spisane, mając walor prawa uczonego było uważane za tzw. *fundata intentio*, a więc za prawo, które nie wymaga udowodnienia przed sądem.

Działalność Sądu Kameralnego w sposób znaczący wprowadziła prawo rzymskie do sądów niemieckich. W sądach tych opierano się początkowo na wzorcowych wyrokach Sądu Kameralnego jako sądu najwyższego, a następnie zaczęto stosować prawo rzymskie bezpośrednio.

Duże znaczenie w recepcji prawa rzymskiego w Niemczech miała też działalność niemieckich wydziałów prawa, przed wszystkim w wieku XVI, kiedy nasila się tu proces tworzenia uniwersytetów. W Niemczech istniał zwyczaj zwracania się przez sądy w sprawach szczególnie trudnych do wydziałów prawa o wydanie opinii – *communis opinio doctorum*. Ponieważ podstawą studiów prawniczych było prawo rzymskie i prawo kanoniczne wydawane opinie oparte były na rozwiązaniach zaczerpniętych z prawa rzymskiego. Opinia ta była dla sądu wiążąca.

Przedmiotem recepcji nie był wprost *Corpus Iuris Civilis*, ale prawo rzymskie przetransponowane przez glosatorów i komentatorów a więc kodyfikacja justyniańska w tych częściach, które były glosowane lub komentowane a także *Glossa ordinaria*, dzieła komentatorów oraz *Libri Feudorum*. Ponadto doktryna prawni-

cza niemiecka dostosowywała pojęcia i instytucje prawa rzymskiego do aktualnych potrzeb. To zmodernizowane prawo rzymskie działało formalnie jako prawo powszechne – *Gemaines Recht*. Prawo to stworzyło rozbudowany system określany w nauce jako *usus modernus pandectarum*.

Ekspansja prawa rzymskiego nie objęła wszystkich ziem niemieckich. Nie poddała mu się Szwajcaria, która nie uznała swej podległości Sądowi Kameralnemu Rzeszy. Nie poddały mu się również kraje wschodnich Niemiec, objęte zasięgiem Zwierciadła Saskiego.

W innych krajach ekspansja prawa rzymskiego wystąpiła szczególnie silnie w krajach romańskich, we Włoszech, Hiszpanii, Portugalii, południowej Francji, w których istniała właściwie nieprzerwanie od starożytności tradycja obowiązywania prawa rzymskiego. We Włoszech na szczególną uwagę zasługują trzy kwestie. Po pierwsze recepcja prawa rzymskiego związana była przede wszystkim z omówioną już działalnością włoskich szkół prawa. Po drugie włoskie *ius commune* spełniać miało jedynie zadanie prawa posiłkowego, uzupełniającego, wyłączanego stale postanowieniami statutów, pozbawionego jakiegokolwiek centralnego organu wymiaru prawa dla całych Włoch, który by ustalał jednoznacznie treść prawa. Po trzecie glosatorowie uważali prawo rzymskie za prawo cesarskie, odrodzone przez fakt odrodzenia się idei Imperium Rzymskiego w Niemczech. Z tym wiązała się głoszona przez glosatorów teza, że prawo rzymskie powinno obowiązywać na wszystkich terytoriach, nad którymi rozciąga się panowanie cesarzy niemieckich. Posługiwanie się prawem rzymskim uważane było za przejaw przynależności do Rzeszy.

Z ostatniej kwestii wynika pojawienie się w narodowych państwach europejskich opozycji wobec prawa rzymskiego. Stąd też recepcja prawa rzymskiego jako prawa oficjalnie obowiązującego w wymiarze sprawiedliwości nie nastąpiła we Francji mimo, że ekspansja tego prawa była tu bardzo silna. Zakres tej ekspansji nie był jednak jednolity w całym państwie. Regiony północnej Francji zwane były krajami prawa zwyczajowego, *pays du droit coutumier*. Obowiązujące tu prawa zwyczajowe wywodziły się z tradycji praw germańskich. Natomiast regiony Francji południowej zwane były krajami prawa pisanego, *pays du droit écrit*. Prawa obowiązujące w tej części rozwijały się pod silnym wpływem prawa rzymskiego. W związku z tym w obawie przed roszczeniami cesarzy niemieckich do panowania nad Francją legiści francuscy sformułowali tezę, że król jest imperatorem w swoim królestwie oraz, że żadne prawo obcych władców nie uzyska na terenie Francji mocy obowiązującej. W związku z tym prawo rzymskie stosowane było we Francji według zasady *non razione imperi, sed imperio rationis* tzn. nie z racji władzy cesarskiej, ale z nakazów rozumu.

W ten sposób wpływom prawa rzymskiego poddały się prawie wszystkie kraje Europy. Recepcji tego prawa oparła się Anglia. Przyczyną tego jest przede wszystkim fakt, że w okresie wysokiego nasilenia się ekspansji prawa rzymskiego w XIV-XV w. Anglia miała już własny system prawa powszechnego, *common law*.

Dla pełni obrazu recepcji czy ekspansji prawa rzymskiego należy również wspomnieć o tzw. prawie rzymsko-holenderskim – *Roman-Dutch Law*. Określenie to zostało użyte po raz pierwszy przez Simona van Leeuwena w 1664 r. w jego pracy pod tym właśnie tytułem. Terminem tym określa się recypowane w Holandii prawo rzymskie oraz przetransponowane przez holenderską naukę prawa a następnie przeniesione do holenderskich kolonii w Afryce.

Bezpośrednie obowiązywanie prawa rzymskiego w Europie ustępowało wraz z pojawianiem się wielkich kodyfikacji cywilnych XIX w. Za moment, w którym zniknął w Europie ostatni bastion, na obszarach którego prawo rzymskie znajdowało bezpośrednie zastosowanie przyjmuje się dzień 1 I 1900 roku, czyli dzień wejścia w życie niemieckiego kodeksu cywilnego.

Literatura:

1. Bardach J., *Recepcja w historii państwa i prawa*, „Czasopismo prawno-histeryczne” Tom XXIX, zeszyt 1, 1977
2. Grzybowski S., *Dzieje prawa*, Wrocław 1981
3. Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 1973
4. Kupiszewski H., *Prawo rzymskie a współczesność*, Warszawa 1988
5. Kuryłowicz M., *Historia i współczesność prawa rzymskiego*, Lublin 1984
6. Kuryłowicz M., Wiliński A., *Rzymskie prawo prywatne – zarys wykładu*, Kraków 2000
7. Osuchowski W., *Zarys rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1971
8. Szczaniecki M., *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1985
9. Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 1995